

Emil Schultheisz

KUNST UND HEILKUNST

Magyar Tudománytörténeti Intézet,
Piliscsaba, 2007, 280 o. (Magyar Tudomány-
történeti Szemle Könyvtára 67.)

Sokan igyekeznek megfejteni az európai civilizáció nagyszerű felemelkedésének és uralomra jutásának titkát. A történészek a királyok és háborúk, a filozófiatörténészek a keresztény kultúra szellemi és erkölcsi hatása, a tudomány, a művészet, a technika, a közgazdaságtan, a politika történetírói ugyancsak a maguk szakmai ismeretei és felfogása alapján magyarázzák ezt a jelenséget, eközben keveset vagy egyáltalán nem foglalkoznak a betegségek, közöttük a járványosan terjedő és tömegesen pusztító fertőző betegségek ellen küzdő orvostudomány történelemformáló jelentőségével. Schultheisz Emil *Kunst und Heilkunst* című orvostörténeti monográfiája ezt a hiányt pótolja. A könyv ugyanis az európai civilizáció fejlődéstörténetének azt az ekliptikus korszakát tárja az olvasó elé, amelyben a középkor Égre tekintő spirituális világnézete a Földre terelődött, és humanistává, azaz emberközpontúvá vált. A betegségek elleni küzdelemben ekkor lépett a misztikus csodavárás helyére a tudományos szemlélet és gondolkodásmód. A középkorból a humanizmusba, majd a felvilágosodás korába történt fejlődés korát és a paradigmaváltás okát a szerző az orvostörténész szemével vizsgálja.

Az episztemológia tanítása szerint minden tudomány fejlődésének elmaradhatatlan velejárója az ismeretek túlhalmozódása következtében kialakuló krízis. Az orvostudomány fejlődése azonban nem immanens, hanem a betegségek leküzdése érdekében folytatott kényszerítő erő hatásának eredménye. Orvostörténeti evidenciák tanúsítják, hogy a középkori világkép megváltozását, a misztika és skolasztika dogmává merevedett rendszerének megdőlését a pestis okozta, mely Európában a 16. század utolsó harmadáig folyamatosan pusztított. Áldozatainak számát mintegy 25 millióra becsülik.

Schultheisz monográfiájában – az orvostörténet-írás forráskritikai módszerét használva – saját kutatásai alapján elemzi és értékeli a kö-

tet címében megadott témakört. A Budapesti Tudományegyetemi Könyvtár Középkori Kézirattárában ugyanis mindaddig ismeretlen, a késő középkor pestisirodalmának értékes példányainak bizonyult kéziratokat fedezett fel (1959). Szerzőjük Sigismundus Albicus (1360–1427), a kor igényeinek megfelelően a teológia és a medicina doktora, volt prágai érsek, Vencel cseh, majd Zsigmond magyar király és német-római császár udvari orvosa, egyetemi tanár, a „Bambergi kézirat” „poema pesticum”-ának szerzője. A kéziratok eredetiségét Schultheisz a Bázeli, Bécsi, Berlini, Krakkói, Lipcsei, Londoni, Müncheni, Prágai, Wrocław-i könyvtáraiban őrzött Albicus-kéziratokkal egybevetve igazolta. Kiderült, hogy a megfelelő szakmai felkészültség ezúttal is sikert hozott a klasszikus és modern nyelvekben, valamint a filozófia történetében egyaránt imponálóan tájékozott kutatónak. Ennek köszönhető, hogy nem csupán a késő középkor pestisirodalmának értékes példányaira bukkant; nem csupán magát kötelezte el életre szólóan a közép- és reneszánsz kori orvosi kéziratok tanulmányozásának, hanem árnyaltabbá tette Arnoldus Villanovanus salernói „Regimen sanitatis”-ről hirdetett nézeteinek megítélését, és – nem utolsósorban – új megvilágításba helyezte Luxemburgi Zsigmondnak a történelmünkben Mátyás király fénye által elhomályosított emlékét. Zsigmondról megemlékezve felidézi, hogy magyar királyként emelkedett a német-római császári trónra, és vált – tudománytörténeti szempontból is – a 15. századi Európa kimagasló – talán legkiválóbb – uralkodójává. Császár korában is az Európa geometriai középpontjának számító Budán tartotta székhelyét; 1389-ben Óbudán egyetemet alapított, udvarában összegyűjtötte az akkori Európa legkiválóbb orvosait, köztük a fentebb említett Albicust is. Fél száz év után tartó uralma, a „Zsigmond-kor” hazánkban és egész Európában a humanizmusnak egyetemtörténeti, könyvtártörténeti és orvostörténeti szempontból egyaránt fényes korszaka.

A kor tudós orvosainak felsorolása – köztük a híres magyar Sambucusnak méltatása – alapján az olvasó megállapíthatja, hogy az orvos ez időkben is a legműveltebb tudósok számított a civilizált országokban. Uralkodók – köztük Zsigmond – diplomáciai követségbe is széles körű nyelvismerettel rendelkező or-

vosokat küldtek. Szerzőnk könyvében orvos humanisták és humanista orvosok ismertetése, majd a késő középkor pestisirodalmának feldolgozása kapcsán bemutatja az egyetemek, az orvoslás és az orvostudomány helyzetét a késő középkori Magyarországon.

Az orvosi pszichológia egyik úttörőjének, Juan Huarteres-nek (16. század) működését ismertetve értékeli az orvostudománynak, valamint egyes orvostudósoknak a tudományok eszmetörténeti fejlődésére gyakorolt hatását; felidézi Antonius Gaziusnak, a gerontológia és geriátria története jelentős alakjának emlékét. A humanizmus korának filozófiai stúdiumait elemező értekezések alapján leszögezhetjük, hogy nem az emberiség értelmi képességei fejlődtek az évszázadok folyamán; nem az ismeretek halmozódása, nem is a tudósok rivalizálása vitte előre az orvostudományt, hanem a „fekete halál”: a pestis volt az a hatalmas erő, amely krízishelyzetet teremtve az orvostudományban paradigmaváltást kényszerített ki. Cusanus (1401–1464), valamint Pico della Mirandola (1463–1494) herceg, firenzei humanista, akinek a misztikum volt az éltető eleme, még megkísérelte összeegyeztetni a vallás tanításait korának forrongó filozófiai nézeteivel, de utóbbi maga vált eretnekké. Hatása – mint a könyvből kiderül – felismerhető Paracelsus tanításaiban és követőinek működésében.

A vizsgált kor az orvostudomány történetében a kvantitatív szemlélet, majd az európai orvostudomány alapeszméjévé váló anatómiai gondolkodásmód megjelenésének időszaka. Az „anatómiai gondolat” szilárd természettudományos alapjaira épült fejlődés hozta meg Európa számára a járványosan pusztító, mint később kiderült, fertőző eredetű betegségek elleni specifikus védekezés lehetőségét és módszereit, és vezetett az európai civilizáció élre töréséhez. Ennek a fejlődésnek voltak úttörői és előrevívői azok az orvosok, akik a járványosan terjedő és tömegesen pusztító betegségek okozta krízishelyzetekből kivezető utat megmutatták, és a védekezés módszereit kidolgozták. A tudomány nagyszerű fejlődése ellenére ugyanis a spekulatív filozófia hatalmát valójában mégis az Európában tomboló járványos betegségek, a pestis, az 1495 óta tomboló szifilisz, majd a 16–18. században a halálloki statisztika adatainak élére kerülő fekete himlő törte meg. A himlő előidézte

krízishelyzetből nem a spekulatív elméleteket gyártó filozófia, hanem a vakcináció felfedezésével és bevezetésével a járvány leküzdését lehetővé tevő praktikus Jenner mutatta meg a kivezető utat.

Jenner (1749–1823) eredetileg sebészmesterséget tanult a híres John Hunter mellett, amikor a Londonban tomboló és a lakosság mintegy 20%-át megbetegítő himlőjárvány alkalmával – a legenda szerint – a piacon járva figyelt fel egy fiatal tejeskófa szavaira: „I shall never have smallpox for I have had cowpox; I shall never have an ugly pockmarked face.” Amikor az ellesett szavakról beszámolt mesterének, Hunter azt válaszolta: ez csupán hipotézis; bizonyítsd be!

Ekkor lépett a teoretikus alapokon álló spekulatív filozófia könnyen dogmává merevedő tézisei helyére a kutatást kikényszerítő hipotézis. E kor hazai orvostörténetét az európai felvilágosodás korának medicinájával egybevetve bemutató fejezet az „összehasonlító orvostörténelem” szempontjából is kellő súllyal méltatja a magyar Wesszprémi Istvánnak a 18. században végzett pestis elleni védőoltási kísérleteinek jelentőségét.

Arra a kérdésre, hogy az invenció vagy az intuíció jutott-e nagyobb szerephez sikereikben, Schultheisz – mint az oknyomozó történetírás minden igényét kielégítő könyvének címe mutatja – az ókor „istenit”, a középkor „csodatevő”, a humanizmus „filozófus”, az újkor „kutató” orvosa után az alkotóművészetben keresi a választ. Így találjuk meg legújabb korunkban is az orvostudományban szorgos kutatók kísérletsorozatok fáradságos munkájával elért eredményei mellett az orvostudomány géniuszainak agyából a „Múzsák csókjának” köszönhetően kipattant kimagasló eredményeket, amelyekkel Jenner, Semmelweis, Pasteur, Fodor, Fleming, Crick és Watson és mások az európai orvostudományt – és általa az európai tudományt, kultúrát és művészeteket – magasra emelték.

Az európai művelődés egyik jelentős korszaka eszmetörténeti fejlődésének mélyreható forráskritikai elemzése útján a szerző azokat az okokat is feltárta, amelyek a tudományok, a művelődés és a társadalom fejlődését meghatározták. Az élővilágot folyamatosan támadó és pusztító, a tudományok eszmetörténeti fejlődésében a paradigmaváltást kikényszerítő

betegségek szerepének megvilágítása újból tanúsítja az orvostudomány történelemformáló jelentőségét. A címe alapján orvostörténeti témakörbe tartozó, hézagpótló értékű könyv forgatását eredeti felfogása, bőszes adatbázisa, élvezetes – ugyancsak eredeti – német és angol nyelvű stílusa és a kiadót dicsérő szép kiállítás alapján az orvosok mellett a történelem, a filozófia, valamint az egyetemes tudomány- és művelődéstörténet kutatóinak is melegen ajánlom figyelmébe.

DR. KARASSZON DÉNES

Széll Kálmán

FEHÉRKÖPENYES ÓRIÁSOK MŰLT SZÁZADI ORVOS-ARCKÉPEK

Magyar Nyugat Könyvkiadó,
Vasszilvagy, 2007, 161 o.

A magyar orvosok műveltsége, művészszeretete, sőt, ami ennél aktívabb folyamat: művészetgyakorlása közismerten magasszintű és régóta jellemző. Számos kiváló orvost sorolhatnánk fel, aki beírta nevét az orvos-irodalom-történetbe részben orvostörténeti művel, de sokan szépirodalmi mezőkre is elmerészkedtek és kitűnő eredményt értek el.

A világirodalom legnagyobbjai közül nem egy orvos: Csehov, Maugham, Duhamel Schnitzler és folytathatnánk. A festészetben is maradandót alkottak, zene iránti érdeklődésük pedig egészen kimagasló.

Széll Kálmán amellet, hogy nagyszerű sebész volt, majd a magyar anaesthesiologia egyik megalapítója, egy örökké gondolkodó-morfondírozó-vitatkozó egyéniség is. Szakmai cikkei mellett számtalan izgalmas írása jelent meg OH-ban és máshol az orvosi pálya dilemmáiról, nehézségeiről, kátyuiról, mindig emberien, pozitív kicsengéssel.

Nyugdíjba vonulása után még intenzívebben állt neki az írásnak. Rövid időintervallumban két műve jelent meg: „Az orvos lelkiismerete” (In: *Etika, közélet, tudomány*. Bioetikai konferencia. Szombathely, 2005. szeptember 15. Savaria Univ. Press, Szombathely, 2006 [Documenta Savariensia 7.]) és a *Fehérköpenyes óriások*. Mindkettő megérdemelné a széles is-

mertséget, ez alkalommal az orvostörténetit ajánljuk.

Fiatalkoromban Cronin, Sava stb. mellett Frenyó Vilmos *Fehérköpenyes rabszolgák* című kötet kötötte le figyelmemet. Érdekes a két címet egymás mellé tennünk: mindegyik lényegeset árul el munkánkról.

Széll Kálmán a kiválók előtti főhajtást választotta, a nagyság alapján válogatta össze szülőhazája jelentős orvosait, hogy emlékezzék rájuk.

Vas megye nem egy önfeláldozó, segítőkész orvost adott az országnak. Széll Kálmán ötöt ismertet közülük. A választás mindig állásfoglalás is, de ha elolvassuk a könyvet, meggyőződünk róla, hogy valóban példaképeket mutat be olvasóinknak.

Batthyány-Strattmann László a később elszakított Köpcsényben alapított és vezetett kórházat, ebben mélyen vallásos felesége segítette. Főleg a szegényeket karolta fel, nemcsak gyógyította, de támogatta is őket. Később Körmenyre került, ott is kórházat épített. A szegények szentnek tartották, az egyház később bár, de boldoggá avatta. Elsők között szerzett be röntgenkészüléket. A kommun alatt üldözték, menekülnie kellett.

Pető Ernő frontszolgálatban tüntette ki magát, majd a szombathelyi katonakórházat vezette, annak sebésze volt. 77 lövéses sérülésből származó aneurizmust operált! A háború után a katonakórház civil kórházzá alakult, Pető nagy energiával harcolta ki a kórház modernizálását, megnagyobbítását. És közben megalapozta a korszerű sebészetet. Kísérteties, hogy őt is, a szakmájáért és betegeiért élő kiváló sebészt, üldözték a második világháború után, vagyonától megfosztották, majd a sárvári kórházba „számúzták”. Nagy értéke a könyvnek, hogy Széll Kálmán leírja személyes kapcsolódását főnökéhez, akit így közelről ismert és tisztelt. Szomorú, hogy egy ilyen önzetlen nagy embernek szinte koldusként kellett utolsó éveit keserűségben leélnie. Csak az általa alapított nagyszerű kórház adja meg számára utólag az elismerést és köszönetet.

Remetei Filep Ferencet mint Körmeny jótévőjét, kórházgyarapító főorvost és sebészt ismerjük meg. Orvostörténeti szempontból különösen érdekes, hogy alakította ki a csirkekellető szobából a műtőt. Nagy érdeme, hogy összefogta az orvosi kart, rendet terem-

tett. 56-os kiállása után majdnem elvesztette állását, amit csak Szabolcs professzor segítségével védett ki.

Smidt Lajos szintén sebészként működött Szombathelyen, majd Celldömölkön, majd ismét Szombathelyen, ahol utolsó pillanatig védte a nagyszerű apacánővéreket. Orvosi munkája mellett verseskötete jelent meg, igen sok cikket publikált széles palettán, majd elkapta a gyűjtőszennvedély, s ezt olyan szívósan gyakorolta, hogy a végén egy múzeumot megtöltő gyűjteménye lett. Ez a múzeum őrzi emlékét ma is.

Amikor e sorok írója a Markusovszky Kórházba került, Szabolcs professzor emléke lengte körül a kórházat. Ő volt az etalon, igencsak igyekeznie kellett annak, aki oda betoppant, és gyógyítani akart. Amellett, hogy nagy sebészként tartották számon, kitűnő szervezőként, embereit összetartó vezetőként emlegették. Tragédia volt, amikor élete delén egy autó elgázolta, és sérülésébe belehalt. Bakay, Ádám és Sebestyén professzoroknál tanult, ő még az all-round sebészekhez tartozott, de kedvenc területe mégis a gyomorrák sebészete volt. Széll említi, hogy a francia Guttman professzor követője volt. E sorok szerzője személye-

sen is ismerte Guttman professzort, mellette asszisztált, amikor kezdetleges gasztroszkópjával vizsgált, és a röntgenképek finom analizésével ért el eredményeket. Szabolcs professzor nagy gonddal tanította beosztottjait, asszisztált nekik. Széll Kálmán tanítványai közé tartozik, így hiteles forrásból értesülhetünk Szabolcs professzor sokszor bravúros műtéteiről.

A könyv nemcsak azért fontos, amiért egy magyar táj nagyszerű, példamutató orvosságait mutatja be, hanem azért is, mert Széll Kálmán legtöbbjüket ismerte, dolgozott a kezük alatt, ismerte emberi és szakmai érdekeit, apró hibáikat is, amelyek emberré tesznek valakit. Izgalmas műtétekben veszünk részt, a beteg ember, a szegény ember tiszteletére tanít, és közben leleplez két szörnyű diktatúrát is, amelyek ezeknek a nagyszerű embereknek az életét megkeserítették, és munkájukat gátolták.

De a kitekintés mégis felemelő, mert az akkori tisztességes barátok, orvostársak sokat segítettek a félretolt nagyoknak, az utókor pedig teljes nagyszerűségük előtt hajt fejet, és emlékszik tetteikre.

DR. HANKISS JÁNOS

Ők mesélték...

Simon László

Egy kicsit gasztroenterológiai jellegű a történet, nem ünnepi ebéd előttre való, de igaz.

A szálóptikás vastagbéltükrözést 1971-ben vezettük be hazánkban az elsők között, ráadásul Jászberényben. Elég nagy port vert fel a dolog, az akkori viszonyok között is sokan hallottak róla, és ennek meglettek a sajátos következményei.

Egy őszi napon kezdődött: A Viharsarokból jött a családtag telefonhívása, hogy egy betegnek rendkívül sajátos, nehezen interpretálható vastagbélpanaszai vannak, a javasolt műtét előtt – ultimium refugiumként – az új csodavizsgálat talán megoldást jelenthet, többet csak

személyesen. Mondtam, jöjjön, megpróbáljuk. Két nap múlva állított be egy rendkívül koszos Merciben egy váratlanul disztigvált megjelenésű, ősz, dús bajszú, az ifjonti elképzeléseim szerint sikeres lókupecnek mindenben megfelelő úr, számomra számtalannak tűnő családtagja kíséretében. Miután néhány kéréslen szóval mindenkit elzavart, karon fogott, és bevezetett a saját vizsgálómba, az asszisztencia felesleges jelenlétét ugyancsak szükségtelennek tartva.

– Tudod, doki, elég fiatalnak tűnsz, de szerencsére elég bambának látszol – mondta könnyedén, majd előadta történetét. – Apám, jó volt a tavasz. Úgy gondoltam, eleget éltem már a semmibe, elszaladok Párizsba, hallot-